

Sprawiedliwość tranzycyjna. Rozwijanie u uczniów szkół średnich umiejętności rozwiązywania dylematów moralnych odnoszących się do konfliktów i krzywd grupowych

Niesprawiedliwość, konflikt i krzywda wpisane są w relacje międzyludzkie. Dotykają zazwyczaj pojedynczych osób, ale niekiedy obejmują także całe grupy społeczne. Okrucieństwa II wojny światowej, w tym piekło obozów koncentracyjnych i zrzucenie bomby atomowej na bezbronnych ludzi w Japonii, naznaczyły historię XX wieku, ale był on przecież także świadkiem ludobójstwa w Rwandzie, segregacji rasowej w RPA czy krwawego rozwiązywania sporów politycznych i religijnych w Irlandii Północnej. To tylko przykłady, które można by mnożyć, sięgając do historii wszystkich społeczeństw.

Przewyciężenie skutków tego typu traumatycznych doświadczeń wydaje się niemożliwe. Z jednej strony, sprawcy zła powinni wziąć odpowiedzialność za krzywdę, którą wyrządzili, a z drugiej strony, ofiary muszą zdecydować się na współpracę z krzywdzicielami w dziele budowania sprawiedliwego i pokojowego życia społecznego. Paradoksalnie, z dążenia do tego celu nie można zrezygnować ze względu na dobro kolejnych pokoleń. W historii społeczeństw naznaczonych niesprawiedliwością i krzywdą podjęto wysiłki przewyciężenia cierpienia i podziałów. Opisano je pojęciem sprawiedliwości tranzycyjnej, wypracowanym podczas procesów norymberskich. Wysiłki te przyniosły sukcesy, ale popełniano w nich także liczne błędy, które pogłębiały istniejące podziały i spowodowały cierpienie – tym razem u osób bliskich sprawcom, które nie odpowiadały przecież za popełnione przez nich za zło.

Badania, które podejmujemy, odnoszą się do możliwości wykorzystania koncepcji sprawiedliwości tranzycyjnej oraz przykładów jej implementacji (z ich sukcesami i porażkami) we współczesnej edukacji szkolnej, aby rozwijać u uczniów umiejętność rozwiązywania dylematów moralnych, dotyczących konfliktów i krzywd grupowych, niezależnie od tego, czy w danym społeczeństwie występują obecnie tego typu zjawiska na dużą skalę, czy nie. Jest to w gruncie rzeczy pytanie o to, jak rozwijać u młodzieży umiejętność podejmowania roztropnych decyzji w tych sytuacjach, które są bardzo skomplikowane, w których rozwiązania sprawiedliwe z punktu widzenia ofiar i sprawców (sprawiedliwość retributywna), stają się źródłem cierpienia dla innych osób, ponoszących konsekwencje danych rozwiązań (i stają w sprzeczności ze sprawiedliwością naprawczą i tranzycyjną); jak sprawić, aby dojrzewające osoby potrafiły dostrzegać wszystkie aspekty decyzji podejmowanych w kontekście konfliktu i krzywdy obejmującej całe grupy społeczne i brały odpowiedzialność za kształtowanie współpracy i pokojowych relacji społecznych. Ponadto, jak rozwijać umiejętność ewentualnego przebaczenia, aby z jednej strony, ta decyzja nie stawała się wyrazem pobłażliwości dla sprawców i przyzwolenia na zło, a z drugiej strony, aby jej brak nie był wyrazem zakamuflowanej zemsty, pogłębiającej konflikty i podziały.

Projekt składa się z trzech części. W pierwszym etapie zamierzamy zbadać treści podstaw programowych oraz wybranych programów i podręczników szkolnych, żeby dowiedzieć się, czy zagadnienia istotne dla koncepcji sprawiedliwości tranzycyjnej są tam obecne oraz w jaki sposób są przedstawiane. Samo pojęcie sprawiedliwości tranzycyjnej nie jest przywoływane bezpośrednio w tych materiałach, ale są w nich omawiane zarówno przykłady konfliktów i krzywd na dużą skalę, jak i zagadnienia: praw człowieka, sprawiedliwości, kary, przebaczenia, odpowiedzialności. W drugiej części projektu podejmiemy najpierw badania sposobu rozumienia tych zagadnień przez uczniów szkół średnich, a następnie we współpracy z nimi – w ramach warsztatów – podejmiemy próbę skonstruowania programu edukacyjnego, rozwijającego rozumienie sytuacji konfliktu i krzywd na dużą skalę oraz umiejętność poszukiwania takich działań i rozwiązań dylematów moralnych, które wpisują się w koncepcję sprawiedliwości tranzycyjnej. W trzeciej części projektu stworzony przez nas program edukacyjny zostanie wprowadzony do kilku klas w szkołach średnich w Polsce. Przed jego rozpoczęciem i po zakończeniu w ramach wywiadów indywidualnych z uczniami podejmiemy badanie ich sposobu rozstrzygnięcia dylematów moralnych odnoszących się do decyzji podejmowanych w kontekście konfliktu i krzywdy, obejmujących całą grupę społeczną. Zamierzamy w ten sposób sprawdzić, jak pod wpływem skonstruowanego przez nas programu zmienia się myślenie uczniów na temat decyzji podejmowanych wówczas, gdy sytuacja jest złożona, a sposób rozwiązania praktycznego dylematu będzie kształtował relacje społeczne w przyszłości.

Specyfiką projektu jest wykorzystanie koncepcji sprawiedliwości tranzycyjnej w edukacji realizowanej w kontekście wolnym od niesprawiedliwości i krzywd na dużą skalę. Chcemy w pierwszym rzędzie określić, jak odwołanie do tej koncepcji może kształtować kognitywny fundament rozumowania moralnego. Równocześnie mamy jednak świadomość, że wnioski z tych badań mogą być wykorzystywane do budowania programów edukacyjnych zarówno w krajach doświadczających konfliktów i mierzących się z ich skutkami, jak i w krajach wolnych w danym momencie od tego typu doświadczeń; mogą także służyć do ewaluacji programów i podręczników do edukacji historycznej, moralnej, obywatelskiej czy religijnej; mogą być także wykorzystywane do pracy z tymi uczniami, dla których przeżywane przez nich konflikty moralne stają się przeszkodą na drodze budowania tożsamości społecznej.